

Tanulmánykötet a „málenkij robot” magyar és német foglyainak sorsáról

Közép-Európa, s elsősorban a Kárpát-medence tragikus története a málenkij robot néven ismert szovjet „akció”, amikor a civil lakosságot és a foglyotáborokban őrzött katonákat kényszerszermunkára hurcolták a Szovjetunió legkülönbözőbb területeire. A történet is különös, hiszen 1944 őszén a Szovjetunió miniszterelnöke, Sztálin azzal a kéréssel fordult a szovjet hadsereg főparancsnokához, Sztálinhoz, hogy a fogságba esett – különböző nemzetiségű – katonákat vezényeltesse a szovjet háborús károk újjáépítésére. Visszaemlékezések szerint Berija arra tett javaslatot Sztálinnak, hogy a Szovjetunió ellen háborút viselő államok – Németország és szövetségesei – területén élő német polgári lakosságból is legalább – ez a Kárpát-medencére vonatkozott – 600 ezer személyt vezényeljenek szovjet területekre, fizikai munkára. A kívánt létszám sehogy sem jött össze, az úgy 350 ezer kényszerszermunkásnál többre nem lehetett számítani, amikor a hadimunkát kiterjesztették a nőkre, a fiatalokúakra, illetve a hadsereg „szabadon levő” tagjaira. Ezek többsége szökevény vagy nem régen leszerelt katona volt, akiket összefogdostak, táborokba vittek és onnan szállították ki a Szovjetunióba. A szovjet területen levő magyar foglyotáborok legénységi állományát „felülvizsgálták”, ezeket az embereket 5-20 éves kényszerszermunkára ítélték, ami függött az életkortól, a polgári foglalkozástól. Ezekről hivatalos irat is született, az elítélés forrása a szovjet büntetőtörvénykönyv bizonyos paragrafusa volt, de mindenkire vonatkozott a szovjetellenes tevékenység „bizonyított” ténye. Figyelemre méltóak ezek a dokumentumok: gyakran az elítélt – miután elismerte, hogy értette az ellene felhozott vádakát – rossz helyen írta alá a „beismerő” okmányt. Nem írtak újat, hanem csak javítottak.

A polgári lakosokat vagy a nyílt utcán fogták el vagy a helyhatóság háromnapos közmunkára hívta be őket, de azonnal átadták a szovjet katonáknak, akik fegyveres őrizetben tartották őket néhány napig és vonattal elszállították őket nagyobb gyűjtőtáborokba. A civileket vegyesen tartották a katonákkal. Aztán a kényszerszermunkára ítélteteket marhavagonokban szovjet területre szállították, élelmezés nem volt, sokan már útközben a pusztító járványoknak (vérhas, tífusz stb.) áldozatul estek. Az elhaltakat a következő állomáson egyszerűen „kidobták”, a létszámot folyamatosan „feltöltötték” elfogott civilekkel. A román területen levő focsani-i tábori visszaemlékezések szerint, gyakran román vasutasok is szerepeltek a „leszállított” létszámban, mivel „fogolypótlás” címen egyszerűen „felpakolták” az állomás vasutas személyzetét is. A gyűjtőtáborokból munkatáborokba irányították őket, ami lehetett a Donyec-medencei bányák valamelyikénél, vagy olyan munkánál, mint vízerőművek helyreállítása, romeltakarítás, erdőirtás, fafeldolgozás, de a képzetesebbek kerülhettek gyárakba is. Történt mindez a világtól elzárva, úgy, hogy az otthon maradtak semmi hírt nem kaptak az elhurcoltakról. Sokukat vittek Szibéria északi vidékeire, a sarkkör közelébe, ahol a kegyetlen hideg több áldozatot követelt, mint az embertelen munka. Az elhurcoltak mintegy 10-15%-a tért haza, a legtöbben csak Sztálin halála után.

Az élet ezután sem volt könnyebb: a hazatérteket arra kényszerítették, hogy a történetről senkinek egy szóval sem beszélhetnek, ha megtörténne, azonnal visszaviszik őket. A munkatáborok poklát megjártak szinte a rendszerváltoztatásig némák maradtak. Ettől

függetlenül a Kárpát-medencei térségekben – ha nem is lényeges – bizonyos eltérések voltak. Ezekről tartott a Veritas Történetkutató Intézet még 2016. február 25–26-án konferenciát, az ott elhangzott előadásokból állítottak össze tanulmánykötetet 2017-ben.

Benkő Levente elemző tanulmányában arra hívta fel a figyelmet, hogy a romániai magyarságot ért meghurcoltatás még 1943-ban kezdődött. A volt utódállamok (Csehszlovákia, Románia, a délszláv államok) azon gondolkodtak, hogy a háborús vesztes Magyarországgal szemben milyen megtorlásokat alkalmazzanak. 1944. augusztus 23-a után, amikor Románia hivatalosan a Szovjetunió szövetségese lett, a háborúért felelőseket elsősorban a magyar kisebbség körében keresték. A magyarokat internálták, táborokba zárták, ahová behurcolták a letartóztatott katonákat is. Az ilyen megtorló hatósági intézkedések érintették a németeket is, az indokok eltérőek voltak. Amikor „megérkeztek” a szovjet kivánságok, a magyarokat és a németeket adták át kényszermunkára. Amikor a szovjetek „emelték” a létszámot, már következetesen a vagyonosabbak között keresték a „jelölteket”. Az ideiglenes táborokban elviselhetetlen körülmények uralkodtak, élelmezés szinte nem létezett, ha volt, az is ehetetlen. Naponta 20-25 körül volt az elhunytak száma, akiket a kemény tél miatt csak hetekkel később tudtak eltemetni.

Gazda József tanulmánya az erdélyi munkatáborok körülményeit vizsgálta, említve a táborokban tapasztalható vallásüldözéseket, a papokkal, lelkészekkel szemben tanúsított különös kegyetlenkedéseket. A délvidéken nemcsak a jugoszláv partizánok rettegett akcióitól kellett tartani, de itt is érvényesült a „málenkij robot” embervadászata, amit csak mélyített az itt élő nemzetiségek egymás ellen való uszítása is. Gyakran nem volt különbség a partizánok embervadászata és a málenkij robotra való elhurcolás között, bár a jugoszláv partizánok megtorlásai elsősorban a tényleges kivégzésekre összpontosított.

Dupka György, Kosztyó Gyula és Molnár D. Erzsébet tanulmányai a Kárpátalja szovjet megszállását követő, a magyar és német lakosságot ért megtorlásokat dolgozták fel. Ennek első lépése a szovjet Belső-Ázsiába történt kitelepítés volt, amikor még a hadműveleti területek körzetéből egész falvakat telepítettek az Urálon túli vidékekre, majd a férfi és női lakosságot – akiket nem telepítettek át szervezett formában – hurcolták kényszermunkára, gyakran – elsősorban a férfiak – tényleges hadifogolytáborokba kerültek. Bár sok eltérés nem volt a kettő között, mert utóbbiak is „kényszermunkások” lettek. Kárpáltján markánsan jelentkezett az egyházellenesség, mert a görögkatolikus papság – egyénileg vagy kollektívan – munkatáborokba került, ha nem volt bennük hajlandóság a görögkeleti egyházhoz való csatlakozásra. A papok átlagban 10 évet töltöttek a Gulagon, jelentős részük ott halt meg.

Köteles László tanulmányában a jelenlegi Szlovákia területén végrehajtott „málenkij robot” akciót elemzi, ahol az elhurcolások első célja egyértelműen a német polgárság és a magyar férfiak eltávolítása, a lakhelyén maradt lakosság megfélemlítése volt. Tömeges elhurcolások csak a magyar településeket érintették, és a deportálások második szakaszában érezhető, hogy a háborús károk ellentételezéseként, már munkaerőként veszik számba az elhurcoltakat. Az is tény, hogy a német településeken brutális módon deportálták a lakosságot, itt még a nőket, lányokat és fiatalkorúakat is nagybő számban hurcolták el. A németek lakta területeken főleg a szovjethatóságok könyörtelen akaratára érvényesült, míg a magyar falvakban a szlovák elöljáróság magyarellenessége volt meghatározó.

1945 februárjáig valóban tömeges, majd 1945 áprilisáig már személyre szabott elhurcolások lettek a jellemzőek. Ezután a gyűjtőtáborok foglyait szervezeten vitték a szovjet területeken létesített munkatáborokba, ami elviselhetetlen szenvedésekkel járt. A saját állampolgáraikkal is kegyetlen szovjethatóságok a politikai foglyokkal szemben sem voltak

kíméletesek, ismeretlen (vagy nagyon vitatott) a foglyok létszáma, a fogságban elhaltak névsora. Van olyan adatszolgáltató, aki az elhurcoltak létszámát hétezeröttszázban állapította meg, míg az 1990 utáni – az NKVD-levéltárban végzett – kutatás már 69 ezerben állapította meg a (cseh)szlovákiai internáltakat, akik meghatározó része soha nem tért haza.

Bognár Zalán tanulmányában azzal foglalkozik, hogy a szovjethatóságok által őrzött személyek hadifoglyok vagy internált civilek voltak. 1,2 millió magyar állampolgár került szovjet és nyugat-európai területre, akik közül 900 ezer tényleg szovjet hadifogoly volt. (A nyugati hatalmak két év alatt mindenkit szabadon engedtek, ezzel szemben a szovjet hatóságok a katonai és civil foglyok kérdését eltérő módon kezelték.) A fogoly katonai eljárás alatt maradt, katonai bíróság ítélkezett felettük, míg a civil fogoly más elbírálás alá került. Az utóbbiak a Belügyi Népbiztosság alatt szervezett táborok lakói lettek, internáltaknak minősültek, bírói ítélet nélkül kerültek táborokba. Ők egy legfelsőbb szintű utasításnak megfelelően kerültek fogságba, nem kellett hozzá bírói-bírósági ítélet, hogy dolgoztassák őket. Felettük a GUPVI (Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság) rendelkezett, ide kerültek a kényszermunkára ítélt katonai foglyok is, valamint „a németként közmunkára ítélték”. Az eddigi kutatások szerint a korabeli Magyarországról a polgári elhurcoltak száma „hadifogoly státuszban” – elhurcolással vagy etnikai tisztogatásként – 210-260 ezer fő, míg az internáltaké kb. 50-70 ezer fő, tehát összesen 260-330 ezer magyar állampolgárt vittek el a GUPVI lágereibe „málenkij robotra”.

Természetesen annak idején erről nem lehetett beszélni, nincs korabeli sajtója, több évtizednek kellett elteltelnie, hogy visszaemlékezések alapján hosszabb-rövidebb irodalma legyen a témának. Az is igaz, hogy a nyugati magyar emigráció már az 1950-es években hallatta szavát, igaz, forrásaik azok voltak, akik megjárták a Gulag táborait, még az 1940-es évek végén, az 1950-es évek legelején hazatérhettek, majd már nyugaton teheték közzé élményeiket, átélte szenvedésüket.

A Veritas könyvek 9. köteteként látott nyomdai napvilágot *Az Elbától Vorkutáig* c. kötet, amely a *Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULAG-on* címmel a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapjára megszervezett 2016-os konferencia előadásait tartalmazza, széles képet adva a valóban hosszú évtizedekig elhallgatott témáról, amely nemcsak országunk jelen területén történetekre összpontosít, hanem ezt kiterjeszti az egész Kárpát-medencére, az ott élő magyarság akkori sorsára.

(Géczi Róbert [szerk.] Az Elbától Vorkutáig. A Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULAG-on című konferencián elhangzott előadások (2016. február 25–26.). /Veritas könyvek 9./ Budapest, 2017, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló Kiadó, 282 p. [web:] <https://mek.oszk.hu/20000/20068/20068.pdf>)